

Welke historische opdracht hebben christenen nu? *)

door prof. dr. A.G. Weiler

Prof. dr. A.G. Weiler (1927) is hoogle-
raar Middeleeuwse Geschiedenis en
Wijsbegeerte der Geschiedenis aan de
Katholieke Universiteit Nijmegen.

De Europese christenmens staat tussen twee extremen. Aan de ene kant de totalitaire staat van ideologische signatuur en aan de andere kant de totalitaire staat van economische calculatie en systematische controle. Prof. Weiler wijst op de historische opdracht van christenen: zich inzetten voor een authentiek persoonlijk en sociaal humanisme van christelijke inspiratie.

Inleiding

De vraag 'Welke historische opdracht hebben christenen nu?*' is zeer complex. Er is geen differentiatie aangebracht naar kerkelijke of wereldlijke opdracht. Als het om een buiten-kerkelijke opdracht zou gaan, zou men moeten specificeren naar allerlei terreinen van reflectie en van handelen, naar het ontwikkelen van impulsen in de richting van nieuwe sociale structuren, politieke of economische instituties, mentaliteit of ideologie. Als het om een binnen-kerkelijke opdracht gaat, dan moet men differentiëren naar de opdracht van ambtsdragers en leken, en dan weer onderscheid maken naar elks opdracht binnen de verschillende christelijke kerken. Ook een geografische differentiatie ontbreekt; gaat het om Nederland, Europa, de wereld? Al die differentiaties zijn niet aangeduid. Het vragen naar *de* 'historische opdracht nú' bedoelt door te stoten naar de meest fundamentele opgave die aan christenen, van welke confessionele denominatie dan ook, nu, in dit tijdsgewricht wordt gesteld.

De historische opdracht is voor christenen aller tijden: 'gaat heen en verkondigt het evangelie aan alle volkeren' (Matth. 28:19). Die historische opdracht geldt ook nu: het is de opgave van de evangelisatie van de wereld der mensen, hoe en waar dan ook gedifferentieerd. De vraag wordt daarmee toegesneden: wat houdt evangelisatie van de wereld der mensen nu in?

I. De wereld van de mensen

Die vraag is niet te beantwoorden zonder kennis van die wereld der mensen nu. En bovenal moeten we weten waar de toegangen en waar de belemmeringen liggen in de eigen dynamiek van die wereld, als we een beweging van hernieuwde evangelisatie op gang willen brengen. We zijn ons daarbij heel bewust, dat we zelf als dragers van een opdracht tot evangelisatie ten volle deel uit-

* Bewerking van een voordracht gehouden op de Studiedag van het Multidisciplinair Centrum voor Kerk en Samenleving, Driebergen, op 20 februari 1986.

maken van die wereld, delen in haar tendenzen, in haar gelaagde dynamiek, in haar historische voortgang en verandering. De aandacht gaat daarbij specifiek uit naar de ideologie van de vooruitgang, als uitdrukking van een seculier geloof omtrent de toekomstgerichtheid van historische processen en het bewuste of onbewuste aandeel daarin van mensen. De vraag is dan hoe opdracht tot evangelisatie en vooruitgangsgeloof zich tot elkaar verhouden. Men kan die vraag ook anders formuleren: hoe verhoudt zich de nieuw-testamentische opdracht tot evangelisatie van de wereld tot de oud-testamentische opdracht van beheersing en onderwerping van de aarde: 'gaat heen en vermenigvuldigt U, en onderwerpt de aarde' (Gen. 1:28). Met andere woorden gevraagd: er is convergentie mogelijk tussen het wereldbeheersende rijk van de mensen en het evangelische rijk van God?

In de geschiedenis zijn daarop verschillende antwoorden gegeven: Augustinus schreef over de staat of stad Gods, Otto von Freising over de twee steden, Maarten Luther over twee rijken, Bossuet over politiek gebaseerd op de Heilige Schrift, en vele anderen hebben dat thema behandeld. Thans echter staan wij in een gesecculariseerde maatschappij, waarin kerken en evangelie naar de marge zijn gedrongen, en grootse eenheidsconcepties voor een goed deel zijn afgeschreven. We behoeven voorlopig in de kring van de westerse beschaving niet meer te strijden tegen een in een zogenaamd goddelijk recht verankerde heerschappij van priesters en koningen. We hebben 'slechts' te maken met mensen, die in een lang historisch proces, onder de kracht van allerlei impulsen, zich hebben bevrijd van overheersingssystemen die niet samen konden gaan met de fundamentele aandrift tot vrije zelfbepaling van hun bestaan.

In de evangelisatie nu hebben we te maken met deze fundamentele historische kracht, die vanuit zoveel wortels van de westerse beschaving gevoed, zich onweerstaanbaar schijnt door te zetten over heel de wereldbol. De evangelisatie nu ontmoet de twintigste-

eeuwse Europese mens, zoals die zich in de geschiedenis heeft ontwikkeld. Heel globaal sprekend, kunnen we in de zelfopvatting van die mens de volgende karaktertrekken ontdekken:

- een diep gevoel voor de intrinsieke waarde van de mens,
- een diep verlangen naar vrijheid en zelfbepaling,
- een diep wantrouwen tegen elke vorm van gezag die die fundamentele vrijheid niet respecteert,
- een gevoel aanspraak te mogen maken op verantwoordelijkheid voor het eigen bestaan,
- een gevoel van transcendentie, dat wil zeggen voor de dynamische kracht die de mens ertoe brengt steeds weer de beperkende condities van zijn bestaan te willen overstijgen,
- een onwankelbaar vertrouwen in de kracht van de rede die hem helpen zal met name de materiële problemen van zijn bestaan te boven te komen,
- een gevoel van solidariteit van mensen onder elkaar.

Kortom: de Europese zelfopvatting van de mens wordt gekenmerkt door het onverwoestbaar karakter van zijn transcendente dynamiek, zijn vertrouwen op de rede, zijn gevoel voor vrijheid. De Europese mens kent zichzelf en waardeert zichzelf als het onvervreemdbare subject van zijn eigen geschiedenis, als verantwoordelijk voor het eigen bestaan, geroepen om zijn eigen geschiedenis te maken en niet slechts te ondergaan.

Het is onmiskenbaar waar, dat deze idee over de mens en zijn wereld mede gestempeld is door het Europese christendom. Ook het christendom heeft hem op de weg gezet naar een bevrijding van mythen en onwerkelijke concepties, van de twijfelachtige krachten van magie en astrologie, van de bevrijding van menselijke onderdrukking, van ziekten en rampen. De mens, geschapen naar Gods beeld, moet in staat zijn de aarde te onderwerpen en te beheersen, zijn eigen lot te maken als schepper en meester van

zijn eigen geschiedenis: de oud-testamentische opdracht.

Het is niet verwonderlijk dat in de richting van deze historische ontwikkeling ook een secularistische wijsbegeerte van de geschiedenis tot ontwikkeling is gekomen. Deze begrijpt de geschiedenis als een progressieve zelfmanifestatie van de geest, van de mens, als het schouwtoneel van een (goddelijk) plan, gericht op de geboorte van de mensheid, van rationaliteit, billijkheid en recht, harmonie en evenwicht van tegengestelde krachten, van eeuwige vrede tussen de volken in een alomvattende burgerlijke beschaving naar Europees model: de mensheid als collectief, onweerstaanbaar op weg naar de verwerkelijking van wat mensen diep in hun hart vooruit drijft.

Geconstateerd moet worden, dat een dergelijke geschiedfilosofie gecompromitteerd wordt door zijn gemakkelijke verbintenis met fascistische en totalitaire krachten van om het even welke signatuur. De Europese mens heeft – helaas èn gelukkig – te veel geleden van totalitaire regimes – en lijdt daar in Oost-Europa nog onder – om nog een filosofie te kunnen omheizen, die uit is op de triomf van de eenheid door de veelheid op te offeren. Een unitaire, totalitaire ideologie, die de rechten van de mens onderdrukt, die de vrijheid van meningsuiting en godsdienstbeleving niet erkent, de vrijheid om te leven in overeenstemming met de eigen historische en nationale culturen niet tot zijn recht laat komen, is niet wat de Westeuropese mens thans begeert. Een cultuur die gedomineerd wordt door een eenheidsfilosofie, in handen gegeven aan een partij die zichzelf in de plaats stelt van de individuele mens, is niet in overeenstemming met de christelijke westerse, humanistische idee van zelfbepaling en zelfverantwoordelijkheid.

Helaas is de feitelijke leefsituatie in dat Europese christelijke Westen niet wezenlijk beter: slechts de dominante krachten lijken te verschillen. De internationale economische en monetaire verhoudingen, beheerst door het internationaal kapitalisme, bepalen de sociale verhoudingen, de organisatievorm van de

productie, en de speelruimte die voor zelfbepaling en zelfverantwoordelijkheid overblijft. Niet de christelijk-humanistische *idee* van de mens geeft vorm aan de geschiedenis van de mensheid. De machtsmechanismen van het Westen: wetenschap en technologie, bureaucratie en economische politiek domineren de mens, en maken hem tot een systeem-conform wezen. Niet voor niets wordt ook in de westerse menswetenschappelijke reflectie gesproken van een 'crisis van het subject'. Marxisme, Freudianisme, structuralisme, ook dat van Michel Foucault, laten aan de vrije zelfbepaling slechts heel weinig ruimte, en ontkennen in laatste instantie elke vrijheid. Sociologen en filosofen spreken van de eendimensionale mens, de gemarginaliseerde mens, de geschiedenisloze mens.

De notie van 'geschiedeloosheid' is voor het eerst door Hegel gethematiseerd in zijn tractaat over de Rede in de geschiedenis. Hij ontkent daarin dat het zwarte ras drager zou zijn van het goddelijke, van de wet, van de

» Wetenschap en technologie, bureaucratie en economistische politiek maken de mens tot systeemconform wezen. »

moraal, het respect, van elke vorm van universele aanspraak en van elke waarde van subjectiviteit. Hij schrijft: 'Wat wij Afrika noemen, is het geschiedenis-loze'. Emancipatiebewegingen van onderdrukte rassen, maar ook van jongeren en van vrouwen, trachten door te dringen naar een bestaan volgens de normen van de humanistische traditie van het subject. Maar de westerse blanke man levert zijn subjectiviteit en die van anderen

uit aan de gewilde, nagestreefde en geoperationaliseerde geschiedenis-loosheid.

Ideaal-typisch gesproken gaat het om het bereiken van de eindfase van de geschiedenis, waarin door een volmaakte rationele organisatie van de moderne industriële wereld, een absoluut stabiele gemeenschap verwezenlijkt zal worden, zoals die van de mieren, de bijen en de termieten. Door planning en zoeken naar volmaakte zekerheid zal de wereld tenslotte geen echte toekomst meer hebben. In de mondiale industriële cultuur zal de traditie van de Europese geschiedenis, die zichzelf begrijpt als voortgaande actualisering van alle mogelijkheden van de cultuur als zodanig, verdwijnen in het verleden. De burgerlijke maatschappij, die zich er tevreden mee stelt haar bestaan te regelen door middel van een bureaucratie die werkt met econometrische scenario's, maakt zich los van haar verleden en van haar historische inhoud. Zij levert zich over aan de digitale manipulatie, die haar culturele eenheid herleidt tot een formele, mathematische, abstracte, a-historische, geschiedenisloze eenheid, waarin de geschiedenis slechts aanwezig is in de musea. De massa's die de grote Europese tentoonstellingen bezoeken, bewonderen weliswaar de culturele voortbrengselen uit het verleden, maar zijn zelf niet in staat tot een creativiteit die een andere dan gereguleerde wereld van morgen kan opbouwen. De geschiedenis is in zo'n maatschappij teruggebracht tot de staat van 'natuur'; de mens is een mens geworden die geen geschiedenis heeft, precies zoals de zwarte die Hegel beschreef.

Door deze analyse wordt duidelijk, dat er twee extreem gevaarlijke tendenties zijn in de Europese geschiedenis. Zij worden vertegenwoordigd door de twee extreme vormen van burgerlijke maatschappijen, die wij sinds de Tweede Wereldoorlog kennen: de ene is de totalitaire staat van ideologische signatuur, die alle pluraliteit van overtuiging absorbeert door de onderdrukkende macht van de partij, van de politie, van het militaire apparaat, om een volk op te bouwen dat een metafysische eenheid vormt. De andere is de

totalitaire staat van computistische, numerieke signatuur, die elke eenheid van opinie of levensstijl verstrooit door de onderdrukkende kracht van de economische calculatie, de numerieke planning en de systematische controle van het genummerde individu, en die de culturele verschillen 'hanteerbaar' maakt door middel van processen van thematische formalisering.

II. Het christelijk humanisme

Tussen deze twee extremen staat de Europese christenmens. Als hij en zij hun eigen geschiedenis willen leven, als zij en hij hun eigen geschiedenis willen maken, als hij en zij niet willen worden opgezogen door een totalitair ideologisch systeem, noch willen worden gemarginaliseerd door een systeem van elektronische eenduidige ordening van het leven, dan moeten hij en zij hun identiteit als persoon verdedigen, en zich inzetten voor een authentiek persoonlijk en sociaal humanisme van christelijke inspiratie. Daar ligt de historische opdracht voor christenen nu; daar ligt hun levenskeuze, midden tussen twee bedreigende en zeer werkzame extreme maatschappijvormen.

De notie van de mens als persoon is tot ons gekomen uit de Grieks-Romeinse filosofie en uit de joods-christelijke traditie. In Europa heeft deze notie zich verder ontwikkeld, en zich als een vormgevende kracht van historische betekenis doen kennen. In onze dagen ligt deze notie van de mens als persoon ten grondslag aan de conceptie van de rechten van de mens. Inderdaad: de mens als drager van het goddelijke, van de wet, de moraal, de godsdienst, van echte subjectiviteit vanaaruit hij zijn bestaan vormgeeft en de natuur respectvol buigt tot dienstbaarheid aan zijn doelstelling van groeiende humaniteit. Maar ook de mens die zich niet laat verleiden tot totalitaire concepties, noch zich laat herleiden tot cijfers en dingmatigheid. In concreet handelen zullen mensen die deze keuze maken er voor op willen komen dat *alle* mensen, vrouwen, mannen, jongeren, ouderen, uit alle culturen en rassen tot een dergelijk humaan bestaan in staat worden

gesteld. Het Europees humanisme is nog steeds de meest wezenlijke bijdrage die het oude continent aan de mensen uit andere culturen aan te reiken heeft.

De fundering van dit humanisme is voor christenen, staande in die Europese traditie, de overtuiging dat de mens de geprivilegieerde plaats is van de Godsopenbaring. Met Plato en Plotinus, met Aristoteles, met Cicero, Seneca en Marcus Aurelius delen zij de hoogachting voor de mens als plaats waar het goddelijke tot spreken en handelen komt. Maar wij geloven tevens, dat in Christus Jezus God zich op de meest overtuigende wijze heeft gemanifesteerd: 'in Hem is de menslievendheid van onze God verschenen' (Titus 3:4).

Het symbool van de godsdienst die de menslievendheid van God belijdt, is echter het kruis: het overal opgerichte teken van een gemartelde, uitgestoten en gedode mens. Hoe zijn humanisme en kruis op elkaar betrokken? Hoe kunnen humanisme en christendom samengaan? We kunnen het onmenselijke kruis als het centrale symbool van het christendom slechts handhaven en overal verkondigen dat in het kruis heil gelegen is voor de wereld van de mensen, door het volstrekt serieus te nemen. Het christendom leeft uit de diepe overtuiging, dat wie de mens kruisigt, het goddelijke doodt. Caiphas zei: 'het is goed dat één mens sterft omwille van het behoud van het volk' (Joh. 18:14). Sinds Jezus' kruisdood weten en geloven wij, dat elk systeem dat een mens opoffert voor het welzijn van het volk, zich schuldig maakt aan de moord op God. Het aanvaarden van het kruis als symbool van verlossing betekent aan elkeen in herinnering roepen, dat Jezus' kruis het laatste kruis had moeten zijn. Het kruis prediken betekent nooit meer God willen vermoorden in welke levende mens dan ook.

Het meest gevaarlijke is het, als mensen zich meester maken van het goddelijke en trachten anderen aan hun inzicht aangaande het goddelijke te onderwerpen. Elke poging het Godsrijk op aarde te stichten en in regie te nemen is ketterij tegenover de menselijke

„ Elk systeem dat een mens opoffert voor het welzijn van het volk maakt zich schuldig aan moord op God. „

eindigheid als plaats van Godsopenbaring. Niet de vrijgeesten, maar de inquisiteurs zijn de ergste vijanden van God. De historische opdracht van christenen nu is zich te onttrekken aan elke systeemdwang, zowel in het eigen hart, als in de wereld van de mensen, terwille van het behoud van de historische eindige mens. God is al te vaak vermoord omwille van God: laat af van de onderwerping van mensen.

Leidt deze these tot revolutie of anarchisme? Tot een nieuwe Exodus-beweging, en het weigeren van het dragen van verantwoordelijkheid voor een leefbare menselijke samenleving? Tot het afzien van wetgevende en regelgevende arbeid, en een terugtreden uit de politieke activiteit? Erkend moet worden, dat in de Europese geschiedenis heel wat keren christenen deze weg hebben gekozen, en de slechte wereld de rug toe hebben gekeerd om elders opnieuw te beginnen. Het behoud van de mens kan echter slechts bewerkt worden door volgehouden trouw aan de eindigheid en aan de geschiedenis; dit zijn immers de door geen vooruitgang ooit te elimineren bestaanscondities van de mens. De historische opdracht van christenen nu is juist de mens en de menselijkheid ten volle te aanvaarden, en het bestaan van mensen tot menswaardig bestaan te maken. In het engagement voor de menselijkheid is het verzet tegen systeemdwang mee inbegrepen: terwille van de mens en terwille van God.

Concreet betekent dit: meewerken aan de herziening van sociale en economische systemen, ten bate van het herstel van de verantwoordelijke subjectiviteit van mensen, om te beginnen bij de marginalen in de samenleving. Het betekent het wegwerken van de dwangelementen die mensen in slavernij houden, economisch, sociaal, in het productieproces, overal. Het betekent het bevorderen van democratische participatie in beslissingsstructuren, en het aanbieden van goede vormingsmogelijkheden om tot zelfstandig beslissen in staat te zijn. Het betekent geenszins dat christenen het veld van de samenlevingsordering niet mogen betreden omdat zij er 'vuile handen' zullen moeten maken. Ook zij, juist zij, moeten het instrumentarium ontwerpen en herzien dat de samenleving mede gestalte geeft.

Het probleem is niet of en hoeveel publieke macht door christenen mag worden ingezet, maar vooral voor welke doeleinden en bovenal *op welke wijze*. Laten we een ogenblik aannemen, dat over de doeleinden van christelijk engagement voor de menselijkheid van het bestaan overeenstemming zou bestaan, ook in de concrete vormen van specifieke samenlevingsstructuren, van rechtsgoederen, van sociale en economische basisvoorzieningen – en iedereen weet dat die overeenstemming er niet is –; laten we ook een ogenblik aannemen, dat we weten welke middelen het meest geëigend zouden zijn om die doeleinden te bereiken – en iedereen weet, dat die overeenstemming er niet is –: we hebben èn ten aanzien van de keuze van de doeleinden èn ten aanzien van de keuze van de middelen slechts de democratische vormen van beslissen tot op het hoogste en meestbepalende niveau om in die sfeer van ambiguïteit en pluriformiteit een weg uit te zetten. De vraag blijft dan toch: hoe ga je met macht om ten bate van het goede, ook als er democratische consensus over doel- en middelenkeuze zou zijn? Anders gezegd, hoe maak je structuren en systemen tot dienstbare systemen? Hoe ontwapen je de dwang van het systematische, zonder dat het zijn noodzakelijke be-

houdsfunctie verliest? Hoe neutraliseer je het eenheidsdenken, zonder dat het van zijn ordenende, systematiserende functie wordt beroofd? Hoe kan het vele, het andere, het verschillende gerespecteerd worden in zijn eigenheid en tot harmonie gebracht?

Het zijn diep-spirituele problemen die hier aan de orde zijn. Je inzetten voor recht en gerechtigheid, voor vrijheid en democratie, voor verbetering van de positie van de sociaal, economisch en cultureel zwakkeren in de samenleving is een door christenen in zijn algemeenheid aanvaarde doelstelling: over de concrete beleids- en middelenkeuze lopen de posities uiteen. Zelfs als er overeenstemming zou zijn over de substantiële rationaliteit van de bestaansordering, waarover Laeyendecker spreekt in zijn boek *Brengt de vooruitgang ons verder?*¹⁾ dan nog blijft de vraag: hoe gaat een christen met macht om? Ik vind geen ander antwoord dan dit: 'de tijd is kort:..... laten zij die wenen, zijn als weeneden zij niet, zij die zich verheugen, als verheugden zij zich niet; zij die inkopen doen als bezaten zij niets; zij die van deze wereld gebruik maken, als maakten zij er geen gebruik van: de gedaante van deze wereld gaat immers voorbij' (1 Kor. 2:29-31). Dit eschatologisch voorbehoud in het omgaan met de wereld spoort niet aan tot inactiviteit. Het zegt slechts: ween en wees verheugd, koop en gebruik de wereld en alles wat er in is, maar lever je er niet aan over. Gebruik de wereldsystemen als gebruikte je ze niet: laat ze niet over je heersen, laat ze niet over anderen heersen. Maak in de gedaante van deze wereld, die je opbouwen moet, ruimte voor de vergankelijkheid; hef de eindigheid niet op, maar laat de genade Gods daarin toe door zelf bij al je harde werken terug te treden. Als je niet weet hoe met macht om te gaan, luister dan naar de slachtoffers van je systeem: zij weten wat armoede, onrecht, gebrek aan mogelijkheden tot verantwoordelijke bepaling van het eigen bestaan betekent. Breek de door hen aangegeven on-

1) L. Laeyendecker, *Brengt de vooruitgang ons verder?* Kanttekeningen bij een wijd verbreid geloof, Baarn 1986.

rechtvaardige structuren af en stel de waarden van de menselijkheid centraal op dusdanige wijze, dat ook zij kunnen omgaan met de wereld als gebruikten zij die niet.....

Werken aan menselijke bevrijding is een uiterst ambigue opgave, die tegelijk heel concreet wordt aangewezen door allen die nog in de marge verkeren van onze samenleving. Christenen hebben de historische opgave zich voor hen in te zetten. Maar hun christe-

lijke inspiratie daarbij vraagt van hen tevens ruimte te maken voor de genade als om niet gegeven gift, die in mensen opbloeien moet *ondanks* hun arbeid voor het Rijk Gods.

